

LEREN PROMOVEREN, LESSEN VOOR GESCHOOLDE ARBEIDERS

Verslag van de landelijke bijeenkomst voor promovendi van de Vereniging voor Belastingwetenschap, gehouden op vrijdag 26 februari 2016, te Rotterdam

Mr. L.J.A. Pieterse¹

“Van lieverlede ben ik over veel zaken anders gaan denken (...). Ik kijk niet meer op tegen een academies doktoraat of professoraat. Iemand kan een boel kennis hebben vergaard, en daarbij een stom rond zijn gebleven. Kennis is geen garantie voor wijsheid en inzicht, al moet men de zaak natuurlijk niet op zijn kop zetten door te verkondigen, dat ongeschooldheid en ongeletterdheid deugden zijn.”²

1 Inleiding

Op vrijdag 26 februari jongstleden vond de tweede landelijke bijeenkomst voor promovendi plaats, een initiatief van het bestuur van de Vereniging voor Belastingwetenschap.³ Ditmaal was het de Erasmus Universiteit Rotterdam die onderdak bood aan de sessie die – ook deze keer – werd geopend door Overgaauw,⁴ voorzitter van de vereniging.⁵ Hij wees erop dat het nuttig en nodig is dat activiteiten voor en door jongeren worden georganiseerd, en dat de vereniging jonge onderzoekers mogelijkheden kan verschaffen zich te profileren, bijvoorbeeld door deel te nemen aan de werkzaamheden van één van de vele commissies die de vereniging rijk is. Aansluitend vroeg Kavelaars,⁶ secretaris tevens penningmeester van de vereniging, en voorzitter van de bijeenkomst, aandacht voor de dissertatieprijs (2016) van de vereniging; tot eind maart, zo deelde Kavelaars mee, kunnen nog proefschriften voor deze prijs worden aangemeld.⁷ Verder introduceerde hij de inleiders. Dit verslag bevat de inhoud van de verschillende inleidingen en een indruk van de gevoerde discussies, onder meer over de stellingen die de inleiders presenteerden.

2 Promoveren

De menselijke soort is in staat om een behoorlijk aantal eigenaardige activiteiten te ontplooiën. Promoveren is daar zeker één van, en opzienbarend is dat niet. Zonder dat er dwang aan te pas komt, zet iemand zich namelijk aan een onderzoek, en een niet onbelangrijk deel daarvan is schrijven, zeker als honderden bladzijden worden geproduceerd.⁸ Dat is weliswaar een eerlijke en nietsontziende, maar in de kern ook een eenzame, een enkele keer zelfs hallucinerende aanpak.⁹ “Schrijvers zijn gevoelsarme perverten, – ze leven op maar één niveau van het

¹ De auteur is verbonden aan de Universiteit Leiden en de Vrije Universiteit Amsterdam.

² Gerard Reve, *Brieven aan geschoolde arbeiders*, Utrecht/Antwerpen: Veen, uitgevers 1985, p. 7.

³ Hierna ook: de vereniging.

⁴ J.A.C.A. Overgaauw is voorzitter van de belastingkamer van de Hoge Raad.

⁵ Dat de Vereniging voor Belastingwetenschap “een uitgelezen mogelijkheid (biedt) om in goed contact te blijven met de fiscale rechtsontwikkeling”, valt niet te ontkennen. Zie, ook voor het citaat: *Het Register* 2016/1, p. 48.

⁶ P. Kavelaars is hoogleraar Fiscale economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en verbonden aan het Wetenschappelijk Bureau van Deloitte Belastingadviseurs.

⁷ Zie: <http://www.belastingwetenschap.nl/dissertatieprijs.html>.

⁸ “Positief punt is namelijk dat optimisme overal onbetwist overheerst, nu binnen afzienbare tijd de eerste dissertatie van meer dan duizend bladzijden diepgang het licht zal zien”, aldus (een ironische) J.Th. Sanders in *NTFR* 2016/545, p. 1.

⁹ Het zal vermoedelijk nog één generatie duren alvorens niemand meer echt kan lezen en schrijven; alleen auteurs die in staat zijn om zinnen met maximaal een paar woorden te produceren, zullen gelezen worden.

menselijke bewustzijn. Dat, waarop ze zich onmiddellijk en alleen maar afvragen of dat wat ze meemaken bruikbaar is (...).¹⁰ Verder zullen onderzoekers, als zij tenminste aan een universiteit verbonden zijn, uit de voeten moeten kunnen met “de cocon van het universiteitsbestaan, de sleur van dagelijks dezelfde mensen om je heen met hun geijkte humor en voorkeuren en obsessies”.¹¹ Dat zal beslist niet altijd meevallen. Een onderzoeker heeft echter ook tal van voorrechten. Zo hoeft hij zich, anders dan de rechter, die normatief opereert, niets gelegen te laten liggen aan het geldende recht, het systeem van normen en uitspraken. Dat kan heerlijk zijn. Hij kan zijn fantasie de vrije loop laten en een vrijmoedige manier van werken beproeven. Soms strandt het project, en promoveren kan dat beslist worden genoemd, al voordat het goed en wel is begonnen, meestal omdat de promovendus het erbij laat zitten, bijvoorbeeld omdat een passend onderwerp niet wordt gevonden, ondanks een retraite in een ver buitenland om de eigen interesse en passie op scherp te stellen (aan de keuze van een onderwerp zijn overigens nauwelijks beperkingen verbonden; dat zal in andere wetenschapsgebieden niet anders zijn. Zo promoveerde iemand eens op het foeragegedrag van autistische bospinguïns. Dat moet een boeiende studie hebben opgeleverd). Daarvan, van onderzoekers die afhaken dus, bestaan voldoende voorbeelden (zelf kan ik daarvan een exponent worden genoemd, al ben ik eigenlijk nooit begonnen, niet bij machte iets zinnigs aan het papier toe te vertrouwen).

Maar ook als het beginstadium voorbij is, verloopt het proces lang niet altijd zonder zorgen, en valt vluchtgedrag volop waar te nemen, misschien wel vanwege het gegeven dat de mens, ondanks al zijn geredeneer, in het duister tast en op lange termijn alles onbetekenend is, zeker in het licht van de uiteindelijke dingen. Onderzoek doen is een lijdensweg, zoals Van der Burg,¹² een van de sprekers, dat tijdens zijn inleiding opmerkte. Het zou aardig zijn om inzage te kunnen krijgen in de dagboeken van wetenschappers, en op die manier kennis te nemen van hun niet aflatende, soms nerveuse dadendrang en de weerstand en frustraties die daarmee ongetwijfeld gepaard gaan (“Ik stak een sigaret op en deed wat je altijd doet als je steeds in het zelfde kringetje van onoplosbare tegenstrijdigheden ronddraait, je rookt, en ik rookte de ene sigaret na de andere om mezelf te benevelen en de tegenstrijdigheden niet te zien. Ik sliep de hele nacht niet, en tegen vijf uur nam ik het besluit dat ik die spanning niet langer kon verdragen (...).”¹³). Maar dergelijke aantekeningen worden niet (meer) bijgehouden, en als dat wel het geval is, zullen zij vermoedelijk niet in de openbaarheid worden gebracht. De moderne mens heeft zo zijn eigen manier om zich uit te drukken, en het resultaat daarvan, zoals dat via de nieuwe media tot ons komt, is niet altijd gecondenseerd en doordacht te noemen, laat staan dat het licht werpt op iemands drijfveren.

Een enkele keer, het komt niet vaak voor, verloopt het proces geheel anders. De potentiële kandidaat heeft als het ware al een geheel leven achter zich, heeft het nodige gepubliceerd, en voelt op enig moment, soms niet voor het eerst, de aantrekkingskracht van het fenomeen promoveren. (De resultante ervan is, als de promotie zich voltrokken heeft, een bijna majesteitelijk moment, dat er voortaan overal waar de gepromoveerde zich beweegt, “altijd een doctor aanwezig (zal) zijn”, zoals ik laatst ergens las. De auteur vervolgt: “Dit lijkt me bijzonder prettig, met name voor het wetenschappelijke niveau van te voeren discussies”.¹⁴ Inderdaad, sommige

---

¹⁰ Jeroen Brouwers, *Het is niets*, Amsterdam: Eldorado 2007, p. 112. De eerste druk van dit boek verscheen in 1993 bij De Arbeiderspers.

¹¹ Stephan Enter, *Compassie*, Amsterdam: Uitgeverij Van Oorschot 2015, p. 21.

¹² W. van der Burg is hoogleraar rechtsfilosofie en rechtstheorie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

¹³ Aldus Pozdnysev in ‘De kreutzersonate’, een verhaal van L.N. Tolstoj, dat onlangs in een nieuwe vertaling is verschenen (*Verzamelde werken. Verhalen en novellen 1863-1910*, Amsterdam: Uitgeverij Van Oorschot 2015, p. 230).

¹⁴ Zie WFR 2015/1432, p. 1433.

auteurs moeten tegen zichzelf in bescherming worden genomen.) De vraag die dan kan opkomen, is of uit eerder werk zoiets als een boek of een verzameling essays valt te destilleren. Anders gezegd: is het proefschrift in wezen niet al geschreven? De inventarisatie die dan, om dat te beoordelen, op touw wordt gezet, zal niet zelden tot een deceptie leiden. Het geschrevene, dat deels kan bestaan uit niet eerder gepubliceerd werk, halffabricaten die zijn blijven liggen, blijkt niet te bestaan uit erudiete stukken, boordevol behartenswaardige gedachten en formuleringen, maar vooral een onsamenhangend geheel losse flodders. Of het dan nog van het schrijven van een proefschrift komt, is zeer de vraag.

3 Onderzoek door een promovendus

Hoe een onderzoek kan verlopen, schetste Ros.¹⁵ Hij heeft al het nodige gepubliceerd over het onderwerp van zijn studie: burgerschap van de EU en de fiscaliteit.¹⁶ Ros vertelde openhartig over zijn promotieonderzoek, en de aanloop naar de start daarvan. Hij heeft in 2008 de post-master Directe Belastingen bij de Stichting Europese Fiscale Studies gevolgd en is mede naar aanleiding daarvan in 2009 met zijn onderzoek begonnen. Ros, die door schade, schande en de hulp van een goede, ervaren promotor wijzer is geworden, is de afgelopen jaren fulltime werkzaam geweest aan de universiteit, niet alleen als onderzoeker maar ook als docent, en daarvan heeft hij geen moment spijt gehad. Het heeft hem de nodige energie gekost om tot een goede probleemstelling te komen. Op instigatie van zijn promotor heeft Ros ook iets normatiefs in zijn vraagstelling ingebouwd.

Zijn onderzoek is met de nodige frustraties gepaard gegaan,¹⁷ ook omdat de afronding door externe factoren flink is vertraagd. In 2016 hoopt hij zijn onderzoek af ronden en te promoveren, wellicht al voor de zomer.

Dat er (wijze) lessen bestaan voor promovendi, bleek uit een van zijn laatste slides, die overigens te vinden zijn op de website van de vereniging.¹⁸ “Je gaat het pas zien als je het doorheb(t)”, zo luidt het ware – voor Ros herkenbare – woord van Cruijff. Verder is het zaak eerder geschreven stukken te herlezen en delen die niet dienstbaar zijn aan het oplossen van de centrale vragen, te schrappen (“kill your darlings”). Ook van Steve Jobs kan een onderzoeker wat opsteken: “Deciding what not to do is as important als deciding what to do”.

Ros had ook een paar aardige stellingen in petto. Relevante werkervaring, zo poneerde hij, is noodzakelijk voor het schrijven van een proefschrift. Daarover werd wisselend gedacht. Enige praktijkervaring kan de “stof verlevendigen”, aldus Speet.¹⁹ Een andere stelling die Ros op het scherm projecteerde was: er zijn te weinig fiscale promovendi werkzaam bij het ministerie van Financiën dan wel de Belastingdienst. Dat aantal blijkt wel mee te vallen, aangezien bij bedoelde instanties circa 40 onderzoekers, ook niet-fiscalisten, die zich bijvoorbeeld toeleggen op

---

¹⁵ E.W. Ros is verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

¹⁶ Zie bijvoorbeeld ‘Burgerschap en de EU en fiscaliteit’, WFR 2008/1139, ‘Burgerschap van de EU en fiscaliteit’, WFR 2011/384 en ‘EU Citizenship and Taxation: Is the European Court of Justice Moving Towards a Citizen’s Europe?’, EC Tax Review 2014/1. Zijn promotor is H.P.A.M. van Arendonk.

¹⁷ Bewezen is “dat de onzekerheidsrelatie van Heisenberg ook van toepassing is op het recht van de Europese Unie; hoe concreter de vraag des te meer mogelijke antwoorden, maar hoe algemener de vraag, des te concreter de zekerheid dat het Unierecht daarop van toepassing is” (J.P.H. Donner, ‘De persoonlijke dimensie in het functioneren van de Raad van State’, SEW 2015, afl. 11, p. 589).

¹⁸ Zie: <http://www.belastingwetenschap.nl/promovendibijeenkomst-27-maart-jl-.html>.

¹⁹ N.G.H. Speet is werkzaam bij de Belastingdienst Grote ondernemingen te Amsterdam en docent aan de Universiteit van Amsterdam.

gedragsstudies, met een proefschrift bezig zijn, zo memoreerde Suanet,²⁰ die namens de Belastingdienst contacten onderhoudt met deze groep onderzoekers. Deze promovendi kunnen gebruik maken van een schat aan informatie, zo bracht Kavelaars in, en wie dicht bij de bron zit, zal er rekening mee moeten houden dat beperkingen kunnen zijn verbonden aan het gebruik van deze informatie; dat is volstrekt redelijk, aldus Essers.²¹ Het is zaak, zo ging hij verder, daarover vooraf goede afspraken te maken.

Verder verdedigde Ros de stelling dat universiteiten promovendi een opleiding moeten geven en onderzoekers moeten verplichten daaraan mee te doen (“promoveren moet je leren”). Deze stelling kon op bijval rekenen, zij het dat bij voorkeur enige differentiatie wordt aangebracht, zodat bijvoorbeeld voor buitenpromovendi een minder intensief programma zou moeten gelden. Een onderzoeker met een (betaalde) aanstelling moet onderwijs geven,²² zo luidde de laatste stelling van Ros. Dat kan zeker nuttig zijn, zo vonden enkele aanwezigen. Ook het begeleiden van scripties op het eigen onderzoeksterrein, kan een meerwaarde hebben, zo betoogde Wijtvliet.²³

4 Methodologie en onderzoek

De voordracht die Van der Burg²⁴ voor zijn rekening nam, verliep langs gestructureerde lijnen, en dat kan ook bijna niet anders, omdat hij inging op de methodologische verantwoording van juridisch onderzoek, en in het bijzonder van evaluatieve oordelen en normatieve aanbevelingen. Allereerst nam hij de tijd om op enige achtergrond in te gaan: het methodologie-debat in de Nederlandse rechtswetenschap. Een jaar of wat geleden werd – in het Nederlandse discours – de vraag op tafel gelegd of rechtsgeleerdheid wel een wetenschap is of juristen maar wat aanrommelen. Het onderzoek dat juristen en dus ook fiscalisten doen, houdt, zo luidt de karikatuur, een vorm van veldbeschrijvingen in, is niet gestoeld op methodologische uitgangspunten en komt uiteindelijk neer op een brouwsel van juridische data die, na vakkundig door elkaar te zijn geroerd, in de vorm van een min of meer coherent verhaal wordt opgediend (onder de naam doctrine). Van der Burg meent dat wél sprake is van wetenschap, maar een met eigen kenmerken. Een van de kenmerken is de hermeneutiek, juristen interpreteren. Bovendien is het een normenwetenschap, al is het soms moeilijk om alle relevante normen in het vizier te hebben, omdat sommige delen van het recht een deels verborgen bestaan leiden (denk aan de rullingpraktijk). Recht is kortom een relatief autonome, interdisciplinaire wetenschap, primair met een hermeneutisch en argumentatief karakter.

Het onderzoek dat juristen doen, is niet herhaalbaar, maar wel navolgbaar,²⁵ in de zin dat de rechtvaardiging voor een bepaalde opvatting – vooral ten overstaan van het wetenschappelijk forum – te volgen moet zijn: zij moet expliciet en plausibel worden gemaakt (*context of justification*). De wijze waarop ideeën tot stand komen (*context of discovery*), is echter niet herhaalbaar, omdat het een individuele aangelegenheid betreft. Om iets (nieuws) op het spoor te komen, probeert Van der Burg bijvoorbeeld veel te wandelen, liefst in het bos, soms de wanhoop nabij omdat hij vast zit, maar deze methode werkt niet voor iedereen.

---

²⁰ S.E.M. Suanet werkt bij de Belastingdienst voor het Platform Versterking Vaktechniek.

²¹ P.H.J. Essers is hoogleraar belastingrecht aan Tilburg University.

²² De voornaamste ambitie van een docent behoort te zijn: de overdracht van de liefde voor een wetenschapsgebied, haar systematiek, haar loci classici, haar wezensvragen en nieuwste inzichten op steeds andere generatie studenten (vgl. Barbara Oomen, ‘Professor, ontleen eer aan colleges’, NRC Handelsblad 21 augustus 2013).

²³ L.W.D. Wijtvliet verricht promotieonderzoek naar de verschuiving van directe naar indirecte belastingen. Hij is verbonden aan het Wetenschappelijk Bureau van de Hoge Raad.

²⁴ W. van der Burg is hoogleraar rechtsfilosofie en rechtstheorie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

²⁵ J.B.M. Vranken, Algemeen deel****. Een synthese, Deventer: Kluwer 2014.

Het voorgaande neemt niet weg, aldus Van der Burg, dat juristen, althans onderzoekers, vanuit onderzoeksvragen moeten (leren) denken, en niet moeten blijven hangen in een reconstructie van het geldende recht op een (deel)vakgebied. Maar het formuleren van goede centrale vragen en relevante (niet-suggestieve) deelvragen, is geen sinecure. Dat werd duidelijk toen Van der Burg enkele voorbeelden besprak.

Vervolgens ging hij in op de tien geboden voor de rechtswetenschap. Deze geboden zijn niet te vinden in een uitgave, maar zijn door Van der Burg verzonnen en vormen de weerslag van de opvattingen die hij erop na houdt. Zo is het zaak alle keuzes te verantwoorden, het belangrijkste, eerste gebod. Ook dient de onderzoeker gericht te werk te gaan, dat wil zeggen (bronnen) te zoeken in het licht van de vraagstelling en de deelvragen. Verder is het van belang teksten oppervlakkig te scannen alvorens daarmee echt aan de slag te gaan (derde gebod). De interpretatie van teksten vergt meer dan alleen lezen, zo luidt het vierde gebod. Neem afstand, aldus Van der Burg, en wees kritisch als het om (eigen) veronderstellingen gaat. Tevens moet de onderzoeker actief op zoek gaan naar wat niet klopt (zesde gebod). Ook hield de inleider de aanwezigen voor dat er niet één juist antwoord is; er zijn slechts voorlopige antwoorden (en dat zal het wereldbeeld van menigeen ondermijnen). Ook moet de promovendus plaats inruimen voor opvattingen die afwijken van zijn eigen visie en uitleggen, beargumenteren dus, waarom andere visies het onderspit moeten delven, en dat houdt meer in dan de gangbare voetnoot: “Anders: (...)” (achtste gebod). Dat incoherentie even belangrijk is als coherentie, vormt het wat eigenzinnige negende voorschrift. Het tiende gebod luidt: wees zelfstandig, creatief en kritisch.²⁶

In het laatste deel van zijn inleiding kwam Van der Burg te spreken over evaluaties en normatieve aanbevelingen. Dat is een belangrijk onderwerp. De onderzoeker moet ook een eigen oordeel kunnen geven, en de lezer bijvoorbeeld duidelijk kunnen maken wat een goede wet is, en hoe een regeling die hij heeft onderzocht zou moeten worden aangepast, om een ander voorbeeld te geven. Deze en andere evaluaties en normatieve aanbevelingen moeten worden gerechtvaardigd door een goede argumentatie. Ook goede evaluatiecriteria zijn een vereiste. Te vaak ziet Van der Burg dat een wetenschappelijke publicatie wordt afgesloten met een aanbeveling die eigenlijk uit het niets komt, en dat doet afbreuk aan de rest van de verhandeling. Op dit – deels onontgonnen – terrein van evaluaties en aanbevelingen is nog veel winst te boeken, zo kan het enthousiasmerende betoog van de inleider worden samengevat.²⁷

5 Lessen van een promotor

Dat Essers, die decaan in Tilburg is geweest en inmiddels 25 jaar hoogleraar belastingrecht is,²⁸ de nodige ervaring heeft met het begeleiden van promovendi, zal menigeen weten. Hij heeft vijftien wetenschappers begeleid die ook de eindstreep hebben gehaald (ongetwijfeld zullen er ook kandidaten zijn geweest die niet zo ver zijn gekomen); drie van zijn promoti zijn hoogleraar geworden. Dat is bepaald geen slechte score. Begin april staat de zestiende promotieplechtigheid op het programma van iemand die Essers onder zijn hoede heeft gehad. Dit aantal moet een ongekende tijdsbesteding hebben gevegd. Daarnaast heeft hij nog enkele promotieprojecten lopen, zeven om precies te zijn (waarvan één (Chinese) onderzoeker in opleiding, vier

---

²⁶ Zie over het bevorderen van creativiteit: W. van der Burg, ‘Creativiteit in de rechtswetenschap. Over interdisciplinariteit als heuristiek’, NJB 2008/2163, afl. 44/45, p. 2742-2746. De auteur schrijft: “Twee (...) inspiratiebronnen kunnen helpen om echt outside the box te komen: de kunst en de andere wetenschappen.” (p. 2742).

²⁷ Zie verder de slides die op de website van de vereniging zijn te vinden.

²⁸ Op 12 juni 1992 sprak hij zijn oratie uit (Knelpunten bij de hervorming van de belastingheffing van ondernemingen, Deventer: Kluwer 1992). Zie daarover: L.J.A. Pieterse, Fiscale oraties en afscheidsredes. Een bibliografie, Den Haag: Sdu Uitgevers 2011, p. 69-70.

buitenpromovendi en twee universitaire docenten). Ook buitenpromovendi zijn vertegenwoordigers van de universiteit; zij hebben recht op goede begeleiding. Dat is geen vrijblijvende aanpak, want daarvoor moeten middelen worden vrijgemaakt, de begeleidende hoogleraar zal het manuscript al met al misschien wel vier of vijf keer doornemen en van commentaar voorzien, en dat schept ook verplichtingen voor de kandidaat, in de vorm van loyaliteit bijvoorbeeld.

In het vervolg van zijn inleiding ging Essers in op verschillende aandachtspunten. Zo is een goede voorbereiding cruciaal. De kandidaat zal zich moeten inlezen: de tijd die daarin wordt gestoken moet hij kunnen verantwoorden; hij moet duidelijk maken wat het belang van het onderzoek is, welke lacunes hij op het spoor is gekomen. Een punt van aandacht is ook de thuissituatie (een batterij jengelende kinderen zal niet bijdragen aan een vruchtbare, het onderzoek bevorderende atmosfeer, en eerder een onstilbare agressie tegen alles en iedereen in het leven roepen, zo is mijn inschatting). Promoveren is niet niks; het is gedurende een bepaalde periode een belangrijk facet van iemands leven, en dat betekent dat zorgvuldigheidsnormen in acht moeten worden genomen, ook door de promovendus; hij zal thuis onomwonden duidelijk moeten maken waaraan hij begint.

Dat iedere promovendus een eigen aanpak vereist, is evident, maar promotor en promovendi moeten zich wel zodanig kunnen plooiën dat voor beiden een werkbare situatie ontstaat. Maar over de vraag waar de grenzen van een werkbare relatie liggen, valt te twisten (“Bij mijn promotor moest ik ook altijd minstens vijf of zes maanden op commentaar wachten”, hoorde ik laatst een hoogleraar zeggen, nadat hij – kennelijk – was aangesproken door een van zijn promovendi, als ik het tenminste goed heb opgevangen. Het fiscaal Siberië is soms dichterbij dan menigeen denkt, zo blijkt maar weer). Ieder mens is anders, zo hield Essers de aanwezigen voor; iemand die gewend is de lakens uit te delen, zal zich moeten (leren) openstellen voor kritiek, anders is het project gedoemd te mislukken. Verder wees Essers erop dat ook een goede probleemstelling, hypothese, methodologie en tijdsplanning beslissende factoren zijn om het onderzoek te laten slagen, ook voor buitenpromovendi. De opzet van het onderzoek en de planning daarvan, is een fase waaraan veel plezier kan worden beleefd, zo is bekend (“het afwegen van alternatieve aanpakken, het verwerpen van bepaalde strategieën, de consequenties van de keuzen... De mogelijkheden die hij voor zich zag, wonden hem zo op dat hij niet stil kon zitten. Hij stond op van zijn bureau (...)”²⁹). Wat de uitkomsten van het onderzoek betreft, is het volgens Essers zaak daarvan alvast een voorstelling te maken: wat zouden de conclusies kunnen zijn?

Verder formuleerde Essers enkele punten die tijdens het onderzoek van belang zijn. Zo verdient het aanbeveling de voortgang van het onderzoek geregeld terug te koppelen aan de promotores. Ook dient de kandidaat, als hij tenminste verstandig is, meelezers (feedback) te organiseren, en dat behoeven niet alleen fiscalisten te zijn (zelf draag ik kritische passages nogal eens voor, bij voorkeur thuis, als de avond valt, en dat leidt tot waardevolle suggesties om de tekst te verbeteren, al sneuvelen dan ook de nodige passages, omdat zij teveel verontwaardiging oproepen). Het moet, als het om de keuze van de meelezers gaat, bij voorkeur personen betreffen die gevoel voor taal hebben, want de stijl van schrijven vindt Essers ook belangrijk. Deelpublicaties kunnen nuttig zijn, zo meent Essers. Het stelt de promovendus in staat iets van zichzelf te laten zien en een indruk te krijgen hoe bepaalde opvattingen vallen. Werkzaamheden naast het onderzoek (bijvoorbeeld onderwijs, andere publicaties, werken in de praktijk) zijn weliswaar aan te bevelen, maar zij mogen de voortgang van het promotieonderzoek niet belemmeren. Een andere les

---

²⁹ Aldus Stoner in de gelijknamige roman van John Williams (Amsterdam: Lebowski Publishers 2013, p. 137-138). Dit boek is in 1965 verschenen.

van Essers is, dat de tijdsplanning voortdurend moet worden getoetst, en dat de twee belangrijkste hoofdstukken het eerste en het laatste zijn. Daar moet al in een vroege fase veel aandacht naar uitgaan. In het eerste hoofdstuk worden de probleemstelling en de aanpak van het onderzoek beschreven, en het laatste hoofdstuk, dat daaruit voortvloeit, moet spannend zijn om te lezen. De lezer moet, bij het doornemen daarvan, willen terugbladeren, benieuwd als hij is geworden naar de manier waarop de bevindingen tot stand zijn gekomen. Het belang van het laatste deel van het proefschrift onderstreepte Essers ook op een andere manier: wie vastgelopen is, kan proberen eerst eens een samenvattende (deel)conclusie te schrijven. De ervaring leert dat die zich wel laat schrijven, en de slotsom, het eindstation, kan vervolgens worden gebruikt om de weg ernaar toe te plaveien. Op deze manier kan de onderzoeker zichzelf uit de netelige positie te bevrijden, en weer op gang komen.

Het moment waarop het proefschrift als voltooid kan worden beschouwd, valt moeilijk met precisie aan te geven. Een beslissende doorbraak kan zich opeens voordoen, en dan weet iemand eindelijk hoe hij het scheepje van zijn schrijfsels vanuit de zee der feiten een veilige haven kan binnenloodsen.³⁰ De afrondende fase zelf, dat wil zeggen als die haven in zicht is, vergt toch nog ongeveer één jaar, zo waarschuwde Essers. Deze tijd is nodig om het proefschrift helemaal te herschrijven in het licht van de uitkomsten van het onderzoek, zodat een vloeiend, dwingend geheel ontstaat.

In deze fase, die van de afronding van het onderzoek dus, is het van belang om na te denken over de samenstelling van de commissie. De stelregel van Essers is: hoe eerder de leden van de commissie kunnen beginnen met hun werk, hoe beter het is. Een andere aanbeveling van Essers is, om op tijd te beginnen met het zoeken naar een uitgever, en dat valt niet in alle gevallen mee. De bestaande series zijn niet altijd geschikt om de proefschriften die tegenwoordig worden geschreven te herbergen. Zo verschijnen steeds meer proefschriften met een betrekkelijk hoog abstractieniveau. Ook nemen multidisciplinaire studies in aantal toe, en de empirische (of zelfs wiskundige) componenten die dergelijk onderzoek bevatten, zorgen ervoor dat van het proefschrift minder gemakkelijk als handelseditie kan verschijnen. Als het boek kan worden ondergebracht in een serie, kunnen ook redactieleden worden ingeschakeld om als meelezers op te treden.

Verder raadt Essers aan de verdediging te oefenen, en gebruik te maken van het lekenpraatje, als dat tenminste mag worden gehouden. Ook is het zaak tijdens de verdediging, dat een soort rollenspel is, neutraal te blijven, dat wil zeggen: kwalificatie van de gestelde vragen dient achterwege te blijven. Een ander advies is om ellenlange samenvattingen van de gestelde vragen te vermijden. De promovendus doet er verstandig aan zich te beperken tot het geven van antwoorden. Dat is al moeilijk genoeg. Niet iedereen is in staat om een adequate verdediging te voeren. Essers heeft eens meegemaakt dat de kandidaat, nadat de eerste vraag was gesteld, een stilte van drie minuten liet vallen (dat lijkt een moeilijk te verbeteren record). Het behoeft geen betoog dat dan ook de rest van de verdediging in het water valt, en de promotie zelf eigenlijk is verpest. Denk ook aan het aanwezige publiek, een andere wenk van Essers. De sympathie van de aanwezigen zal bij de kandidaat liggen, zo leerde Geppaart,³¹ de promotor van Essers, en daarvan kan de kandidaat gebruik maken, althans zich in ieder geval gesterkt door weten.

Tot slot besprak Essers enkele stellingen. Zo meent hij dat een proefschrift een proeve van bekwaamheid is in het verrichten van onafhankelijk, zelfstandig onderzoek. Het mag niet de eerste pennenvrucht van de promovendus zijn; bij voorkeur moet het ook geen levenswerk worden. Het onderzoek moet niet uitlopen in een project van 8 of 9 jaar. Dat kan de bedoeling niet

---

³⁰ Vgl. Hans Fallada, Een waanzinnig begin, Amsterdam: Cossee 2014, p. 228.

³¹ Ch.P.A. Geppaart is emeritus hoogleraar belastingrecht aan Tilburg University.

zijn, aldus Essers, alleen al omdat dan de oudste teksten na zoveel jaar niet meer bij de tijd zullen zijn, en het werk voor een deel opnieuw zal moeten worden gedaan. Verder meent Essers dat niet alleen assistenten in opleiding maar ook buitenpromovendi een verplichte training zouden moeten krijgen op het terrein van het schrijven van een proefschrift (met onder meer aandacht voor methodologie, interne en externe rechtsvergelijking en bronnenonderzoek). Dat geldt ook voor promotores; zij zouden moeten worden getraind in het begeleiden van promovendi.

6 Tot besluit

De door de Vereniging voor Belastingwetenschap georganiseerde bijeenkomsten voor promovendi, voorzien duidelijk in een behoefte. Het blijkt vruchtbaar om deskundigen over onderzoek doen te horen vertellen, ervaringen te delen en te weten waar anderen zoal mee bezig zijn (“Wat doe jij hier?”), liet ik mij ontvallen toen ik een oud-collega, specialist indirecte belastingen met een ruime ervaring in de procespraktijk, aan het begin van de middag tegen het lijf liep. “Ik werk aan een proefschrift”, hoorde ik hem, iemand van middelbare leeftijd met nog altijd een vitale, bijna ondeugende oogopslag, tot mijn verrassing meedelen). Het bestuur heeft het voornemen, zo liet Kavelaars weten, door te gaan met het organiseren van deze bijeenkomsten met (ongeveer) dezelfde opzet, maar telkens op een andere locatie, al is de kans dat Maastricht of Groningen wordt aangedaan bijzonder klein, omdat dan waarschijnlijk te weinig onderzoekers de moeite zullen nemen om aan te schuiven. Op 12 mei aanstaande vindt de volgende bijeenkomst van de vereniging plaats. Dan zal, tijdens een officiële vergadering, het rapport over misbruik van recht worden behandeld.³²

---

³² Zie: <http://www.belastingwetenschap.nl/agenda.html>.